

УДК 159.922

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.4.13>

Кулешова Олена Віталіївна,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного університету

ORCID ID: 0000-0001-5428-2670

Міхєєва Людмила Василівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного університету

ORCID ID: 0000-0003-0369-1129

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІВ

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PROFESSIONAL SELF-REALIZATION OF EDUCATORS

У статті проаналізовано стан дослідження проблеми професійної самореалізації педагогів, з'ясовано, що вона має тривалу історію та є одним з ключових питань професійної педагогічної діяльності та розвитку особистості педагогів. Актуальність проблеми професійної самореалізації визначається тим, що незважаючи на значний обсяг досліджень, що проводяться в галузі професійної самореалізації педагогів, все ще існує декілька невирішених аспектів, які варто розглянути детальніше, зокрема: існують психологічні особливості, які можуть впливати на процес самореалізації педагога та її результати. Дослідження цих особливостей може привести до розуміння та розв'язання проблем, з якими зіштовхуються педагоги під час професійної самореалізації.

Визначено основні психологічні особливості, що впливають на професійну самореалізацію та включають: мотивацію, самооцінку, емоційний інтелект, толерантність, саморегуляцію, креативність, відповідальність, самостійність, навчання, співпрацю. Охарактеризовано результати досліджень психологічних особливостей професійної самореалізації педагогів. Виявлено, що певна частина педагогів має низькі показники самореалізації, саморегуляції, мотивації професійної діяльності та самооцінки. Це свідчить про проблеми, з якими зіштовхуються ці педагоги, такі як обмеження у самовираженні, незадоволення від роботи, недостатнє відчуття власних досягнень та низька мотивація до саморозвитку. Низький рівень самооцінки, саморегуляції, мотивації та самореалізації обмежує професійний потенціал педагогів та негативно впливає на їхню роботу та особистісний розвиток.

Питання професійної самореалізації педагогів потребує подальшого дослідження. Доведено, що врахування психологічних факторів, їх впливу на саморозвиток педагогів та впровадження ефективних методів підтримки та розвитку професійної самореалізації сприятиме покращенню роботи педагогів та навчанню учнів. Результати досліджень підкреслюють важливість підтримки та співпраці в колективі, які сприяють професійній самореалізації педагогів. Створення сприятливого середовища, де педагоги можуть ділитися своїм досвідом, отримувати фідбек та підтримку від колег, позитивно впливає на їхню мотивацію та розвиток.

Ключові слова: професійна самореалізація педагога, психологічні особливості професійної самореалізації педагога, самоактуалізація, мотивація, самооцінка.

This article analyzes the state of research on the issue of professional self-realization of educators, revealing that it has a long history and is one of the key aspects of professional pedagogical activity and personal development of educators. The relevance of the problem of professional self-realization is determined by the fact that despite extensive research in the field, there are still several unresolved aspects that need further examination, including psychological characteristics that may influence the process of a teacher's self-realization and its outcomes. Researching these characteristics can lead to understanding and solving the challenges that educators face during their professional self-realization.

The main psychological features influencing professional self-realization are identified and include motivation, self-assessment, emotional intelligence, tolerance, self-regulation, creativity, responsibility, independence, learning, and collaboration. The results of research on the psychological features of professional self-realization of educators indicate that some educators have low levels of self-realization, self-regulation, motivation for professional activity, and self-assessment. This suggests issues such as limited self-expression, job dissatisfaction, inadequate recognition of their achievements, and low motivation for self-improvement. Low levels of self-assessment, self-regulation, motivation, and self-realization limit the professional potential of educators and negatively impact their work and personal development.

The question of professional self-realization of educators requires further research. It has been proven that considering psychological factors, their impact on the self-development of educators, and implementing effective methods of support and development of professional self-realization will contribute to the improvement of educators' work and students' learning. The research results emphasize the importance of support and collaboration within the educational community, which contribute to the professional self-realization of educators. Creating a supportive environment where educators can share their experiences, receive feedback, and support from colleagues positively influences their motivation and development.

Key words: *professional self-realization of educators, psychological features of professional self-realization of educators, self-actualization, motivation, self-assessment.*

Професійна самореалізація педагога є важливим аспектом його професійної діяльності та особистісного розвитку. Педагог, який знаходиться на шляху самореалізації, досягає глибшого задоволення від своєї роботи, відчуває більшу задоволеність від досягнень та має більш стійке психологічне самопочуття. Однак, існують психологічні особливості, які можуть впливати на процес самореалізації педагога та її результати. Дослідження цих особливостей може привести до розуміння та розв'язання проблем, з якими зіштовхуються педагоги під час професійної самореалізації.

Останні дослідження професійної самореалізації педагога зосереджуються на її психологічних аспектах і впливові на якість навчання та емоційний стан педагогічного працівника, зокрема: А. Smith досліджує особистісні фактори, які впливають на професійну самореалізацію педагога [1], R. Ryan та E. Deci вивчають мотиваційні аспекти професійної самореалізації та є авторами Теорії самовизначення, яка підкреслює важливість внутрішньої мотивації та задоволення від професійної діяльності [2]; С. Dweck досліджує поняття «міндсету» (уявлення про стабільність розумових здібностей) та його вплив на процес навчання педагогічного працівника, розрізняє фіксований міндсет (вірять у стабільність здібностей) та зростаючий міндсет (вірять у можливості розвитку та самореалізації [3]; М. Johnson та L. Jackson вивчають зв'язок між організаційною підтримкою та професійною самореалізацією педагогів, аналізують вплив різних форм підтримки з боку організації (наприклад, навчання, менторство, розуміння та визнання) на процес самореалізації педагогів та їх загальну задоволеність роботою [4]; R. Thompson і K. Wilson визначають, що ефективному підвищенню самореалізації педагогів через розвиток їхніх професійних навичок, впевненості в собі та можливостей для професійного росту сприяє використання програм професійного розвитку [5], S. Brown, та L. Jones досліджують вплив соціального оточення та міжособистісних відносин на процес самореалізації педагогів, їхнє професійне зростання та особистісний розвиток [6] тощо.

Проблема професійної самореалізації педагога широко представлена в працях українських

науковців, зокрема: О. Попова вивчає вплив особистісних характеристик, емоційного стану та самореалізації педагогів на якість навчання та ефективність освітнього процесу [7]; О. Кульчицька досліджує професійну самореалізацію педагога як складову його професійного розвитку, акцентує увагу на тому, що професійна самореалізація педагога відбувається у контексті педагогічної культури, і тому вона пов'язана з визнанням соціальної значущості педагогічної діяльності, розвитком педагогічної науки, традиціями педагогічної освіти та виховання [8]; І. Кісельова зазначає, що професійна самореалізація педагога передбачає активну роботу над особистісним розвитком та виявленням власного творчого потенціалу в професійній діяльності [9]; Л. Кравченко зосереджується на впливі організаційних умов, таких як лідерство, мотивація та можливості для професійного зростання, на процес самореалізації педагога та якість навчання [10]. Деякі з цих досліджень зосереджуються на ролі особистісних рис педагога, таких як мотивація, самооцінка, саморегуляція, емоційний інтелект, у процесі самореалізації. Інші дослідження вивчають роль соціального середовища, організаційних умов, професійного зростання та підтримки колег у досягненні професійної самореалізації.

Незважаючи на значний обсяг досліджень, що проводяться в галузі професійної самореалізації педагогів, все ще існує декілька невирішених аспектів, які варто розглянути детальніше. По-перше, необхідно вивчити вплив особистісних факторів, таких як самооцінка, мотивація та емоційний інтелект, на процес самореалізації педагога. По-друге, важливо проаналізувати вплив організаційних умов, таких як професійний розвиток, підтримка колег та керівництва, на самореалізацію педагога. Чи має навчальний заклад відповідні структури та програми для підтримки самореалізації педагогічного персоналу? Чи існують механізми для обміну досвідом та співпраці між педагогами для сприяння їхньому особистісному та професійному зростанню?

Серед чинників, що впливають на професійну самореалізацію педагогів можна виділити такі: *соціальні* (особливості взаємодії зі

співробітниками, підтримка соціального середовища, належні умови праці, можливість отримати відповідну освіту, доступ до матеріальних та технічних ресурсів); *культурні* (національні традиції та культура, етика, норми та цінності, що визнаються в даному суспільстві); *економічні* (можливість отримати достатню заробітну плату, ступінь розвитку економіки, можливість підвищувати свій рівень професійної компетентності); *індивідуально-психологічні особливості особистості* (інтереси, здібності, особливості когнітивних процесів тощо); *технологічні* (наявність відповідних засобів навчання та освіти, розвиток інформаційних технологій, доступність сучасних методів та технологій); *політичні* (правова та законодавча база, стан політичної стабільності в країні, наявність політичної підтримки для професійної самореалізації) тощо.

Особливе значення серед чинників, що впливають на професійну самореалізацію педагога, належить психологічним. Перш за все, ці аспекти дозволяють педагогу зрозуміти його власні потреби, інтереси, здібності й обмеження, що допомагає обрати напрямок професійної діяльності, який відповідає його потребам та сприяє розвитку в природній та зрозумілій спосіб.

На основі аналізу сучасної психолого-педагогічної літератури нами визначено такі психологічні особливості професійної самореалізації педагога як самооцінка, саморегуляція, мотивація, емоційний інтелект, толерантність, відповідальність, креативність, самостійність, навчання та співпраця.

Для дослідження психологічних особливостей професійної самореалізації педагогів нами були застосовані такі методики: Особистісний опитувальник Е. Шострома; Методика «Мотивація професійної діяльності» (К. Замір в модифікації А. Реана); Опитувальник «Стиль саморегуляції

поведінки» В. Моросанова; Методика «Визначення загальної самооцінки» (С. Ковальова).

У дослідженні взяли участь 104 педагоги у віковому діапазоні від 25 до 62 років м. Хмельницького.

Експериментально встановлено, що серед обстежуваних 24% педагогів мають низький рівень самоактуалізації. Такі педагоги відчувають незадоволеність, обмеження та неспроможність розвивати свій потенціал і задовольняти свої потреби, відчувають втрату мотивації, недосяжність своїх цілей (рис. 1, 2).

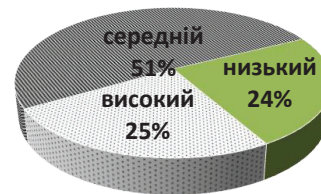

Рис. 1. Рівні самоактуалізації педагогів, у %

Високий бал за шкалою «Підтримка» продемонстрували 42% педагогів, що свідчить про те, що ці педагоги є незалежними у своїх вчинках та діях, керуються власними цілями, переконаннями, установками та принципами, мають внутрішню мотивацію і самоорганізацію, орієнтовані на себе, відкрито висловлюють свою позицію, роблять власний вибір, відстоюють свої цінності та ідеї. Натомість, педагоги з низьким балом (14%) є більш конформні та схильні до зовнішнього впливу, частіше піддаються соціальному тиску та залежать від думок та оцінок інших людей при прийнятті рішень та формуванні своєї поведінки.

Високий бал за шкалою «Гнучкість поведінки» продемонстрували 37% педагогів, що відображає їх здатність змінювати свою поведінку залежно від ситуації для реалізації своїх цілей та цінностей, вміння бути гнучкими при вирішенні

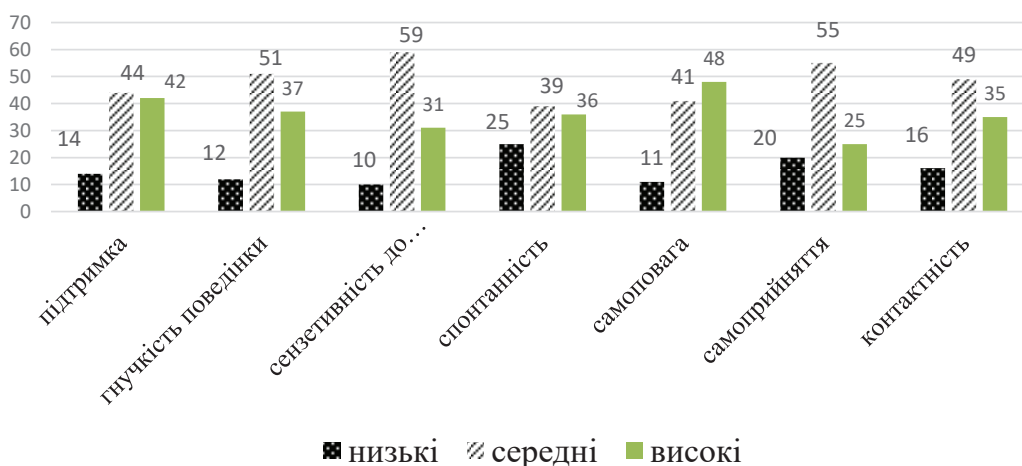

Рис. 2. Вираженість показників самоактуалізації педагогів, у%

проблем у конфліктних ситуаціях. Низький бал у 12% педагогів вказує на меншу готовність змінювати свою поведінку та пристосовуватися до нових ситуацій. Такі педагоги є менш гнучкими у вирішенні проблем, мають тенденцію залишатися схильними до старих способів дії, навіть якщо вони неефективні або несприятливі для досягнення мети.

У 31% педагогів високий бал за шкалою «Сензитивність до себе» є показником високої чутливості до власних переживань та емоційних станів, уважного ставлення до своїх бажань, потреб і внутрішнього світу загалом, глибокого розуміння своїх почуттів та емоцій. Низький бал у 10% педагогів вказує на меншу здатність педагогів усвідомлювати свої потреби, внутрішній світ та почуття, реагувати на зовнішні впливи та думки інших людей при прийнятті рішень і формуванні своєї поведінки, неухважність до свого внутрішнього досвіду та неузгодженість зі своїми внутрішніми спонуваннями.

Високий бал у 36% педагогів за шкалою «Спонтанність» свідчить про те, що вони здатні до вільного вираження себе і своїх емоцій у спонтанний і природний спосіб, відчують комфорт і впевненість у вираженні своїх почуттів і думок. Низький бал у 25% педагогів вказує на обмеженість їх готовності до виявлення своїх почуттів, думок і бажань, стриманість у вираженні себе, ускладненість у встановленні глибоких зв'язків і налагодженні співпраці з іншими людьми, а також обмеженість творчого потенціалу та можливості особистісного розвитку.

Шкала «Самоповага» дає можливість діагностувати здатність педагогів цінувати свої позитивні властивості характеру, виявляти до себе повагу. Висока оцінка у 48% педагогів є показником того, що вони поважають себе незважаючи на свої недоліки та слабкості. В той час як 11% педагогів мають низький рівень самоповаги.

За шкалою «Самоприйняття» високі показники у 25% педагогів вказують, що вони мають високий рівень самоактуалізації та здатні прийняти себе зі своїми особливостями, слабкостями та недоліками, що сприяє позитивному самовизначенню. Педагоги з високим рівнем самоприйняття відчують більшу внутрішню стабільність і задоволеність своїм життям. Низький бал за цією шкалою у 20% педагогів вказує на те, що вони схильні до самокритики, недооцінюють себе або, навіть, відчують ворожість до самих себе, постійно порівнюють себе з ідеалами, страждають від незадоволеності собою та відчують внутрішній конфлікт.

Педагоги з високими показниками (35%) за шкалою «Контактність» легко налагоджують тісні взаємини з різними людьми, вони не тільки вміють створювати глибокі взаємини з іншими, а й цінують такі відносини і намагаються їх підтримувати. Низький бал за цією шкалою у 16% педагогів свідчить про тенденцію до ізоляції або відчуження від інших людей, труднощі у встановленні та підтримці близьких взаємин.

Низький рівень самоактуалізації педагогів свідчить про певні проблеми, з якими вони зустрічаються у своїй професійній діяльності: обмеженість можливості виявити творчість, низьку мотивацію та ентузіазм, відчуття невдоволеності своїм професійним становищем або сприйняття його як обов'язок, відсутність можливостей для зростання. незадоволеність атмосферою або умовами роботи. Такі педагоги мають потребу в подальшому професійному розвитку, підтримкою та змінами у професійному оточенні для стимулювання особистісного зростання для досягнення більш високого рівня задоволеності в професійній діяльності.

Серед обстежуваних педагогів 25% продемонстрували перевагу внутрішньої мотивації, що свідчить про їхню спрямованість до саморозвитку, професійного зростання та досягнення власних цілей. Педагоги з внутрішньою мотивацією залучені до своєї роботи, самостійні у виборі методів та стратегій навчання, а також демонструють високу мотивацію до досягнення успіху. Педагоги з перевагою зовнішньої позитивної мотивації (61%) спрямовані на отримання зовнішнього визнання та позитивної оцінки за свою роботу, отримання зовнішніх нагород, таких як похвала адміністрації чи колег, підвищення посади або заробітної плати (рис. 3).

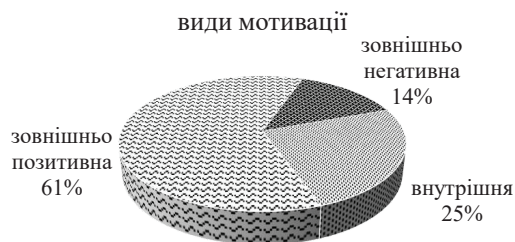

Рис. 3. Результати дослідження мотивації професійної діяльності, у %

Перевагу зовнішньої негативної мотивації продемонстрували 14% респондентів, що свідчить про їх бажання уникати неприємностей, покарань чи негативного оцінювання, вони ставлять цілі з метою уникнення неприємних ситуацій або виконання завдань. Перевага внутрішньої мотивації над зовнішньою позитивною та зовнішньою

негативною у педагогів має важливі наслідки: педагоги з внутрішньою мотивацією мають внутрішню потребу розвиватися і досягати своїх цілей, що допомагає їм зберігати мотивацію навіть у складних ситуаціях, проявляють творчість та ініціативу, що позитивно впливає на результати навчання та розвитку учнів, менш залежні від зовнішніх похвал та визнання з боку оточуючих.

Результати дослідження загального рівня саморегуляції, а також таких її компонентів, як: планування, моделювання, програмування, оцінювання результатів, гнучкості, самостійності продемонстрували перевага зовнішньої негативної мотивації професійної діяльності у 14% обстежуваних педагогів сигналізує про відсутність інтересу та задоволення від роботи, а також незначущості своєї професійної ролі (рис. 4).

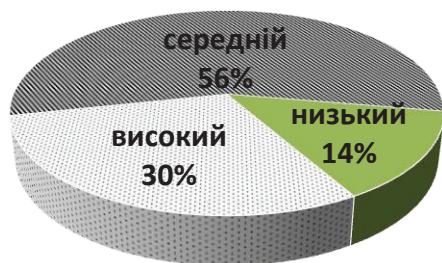

Рис. 4. Результати дослідження загального рівня саморегуляції, у%

Було з'ясовано, що низький рівень саморегуляції педагогів характеризується труднощами в контролі емоцій, управлінні та вирішенні конфліктів. Це призводить до незадовільної емоційної стабільності та труднощів у виконанні робочих завдань.

Низький рівень самооцінки у 21% педагогів свідчить про недостатню їх впевненість у своїх здібностях та вартості своєї роботи. Це впливає на віру в свої професійні компетенції та можливість досягнення успіху.

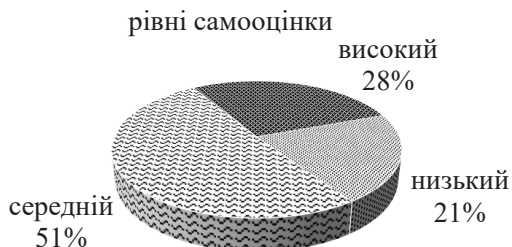

Рис. 5. Результати дослідження загальної самооцінки, у%

Наші наукові результати вказують на те, що висока самооцінка, сильна мотивація та високий

рівень емоційного інтелекту пов'язані з більшою ймовірністю досягнення успіху в процесі самореалізації педагога. Також виявлено, що наявність професійного розвитку, підтримки колег та належних організаційних умов сприяє позитивній самореалізації педагога.

Таким чином, результати дослідження самоактуалізації педагогів, їх саморегуляції, мотивації професійної діяльності, самооцінки виявили, що частина педагогів має низькі показники їх вираженості, що свідчить про певні проблеми або виклики, з якими вони стикаються: низький рівень самоактуалізації виявляє обмеження у самовираженні та реалізації власного потенціалу, педагоги з низькою самоактуалізацією відчувають незадоволення від роботи, менш задоволені власними досягненнями та мають низьку мотивацію до саморозвитку; низький рівень саморегуляції характеризує труднощі в контролі емоцій, стресовому управлінні та встановленні ефективних робочих стратегій, педагоги з низьким рівнем саморегуляції виявляють незадовільну емоційну стабільність та труднощі у вирішенні конфліктів; низький рівень самооцінки свідчить про недостатню впевненість у своїх здібностях та вартості своєї роботи, педагоги з низькою самооцінкою сумніваються у своїх професійних компетенціях та не вірять у свої можливості досягти успіху. Все це знижує професійний потенціал педагогів, впливає на їх професійну самореалізацію, тому потребує застосування певних методів та технологій, що сприятимуть розвитку професійної самореалізації педагогів.

Наша стаття підкреслює важливість психологічних особливостей та організаційних умов для професійної самореалізації педагога. Досягнення високого рівня самореалізації сприяє більш задоволеним та ефективним педагогічним практикам, а також покращує загальну якість навчання. З урахуванням наших досліджень, можна запропонувати декілька перспектив для подальших розвідок у галузі психологічних особливостей професійної самореалізації педагога.

По-перше, дослідники можуть розширити аналіз особистісних факторів, зосередившись на інших важливих аспектах, таких як саморегуляція, творчість та вміння керувати стресом. По-друге, варто глибше дослідити вплив соціального середовища на процес самореалізації педагога. Аналіз стосунків з учнями, співробітниками та батьками може допомогти виявити фактори, які сприяють або перешкоджають самореалізації педагога. По-третє, важливо провести дослідження, спрямовані на розробку та впровадження програм підтримки самореалі-

зації педагога в навчальних закладах. Ці програми можуть включати тренінги, менторську підтримку та створення сприятливих умов для розвитку творчих та інноваційних педагогічних практик.

Усе це допоможе зрозуміти і покращити процес професійної самореалізації педагога, що має важливе значення для якості освіти та розвитку суспільства в цілому.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Smith A. The Role of Personality Factors in Teacher Self-Realization. *Journal of Educational Psychology*. 2019. Vol. 42(3). P. 345–362.
2. Deci E.L., Ryan, R.M. Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development, and health. *Canadian Psychology/Psychologie Canadienne*. 2008. Vol. 49(3) P. 182–185.
3. Dweck C.S. *Mindset: The new psychology of success*. London : Robinson, 2017. 288 p.
4. Johnson M., Jackson L. Organizational Support and Teacher Self-Realization: A Meta-Analysis. *Educational Research Review*. 2021. Vol. 28. P. 1–15.
5. Thompson R., Wilson K. Enhancing Teacher Self-Realization through Professional Development Programs. *Journal of Teacher Education*. 2022. Vol. 6(2). P. 123–140.
6. Brown S., Jones, L. Social Environment and Teacher Self-Realization: Exploring the Impact of Relationships on Professional Growth. *Teaching and Teacher Education*. 2023. Vol. 45, P. 67–82.
7. Попова О.В., Цапко А.М. Обґрунтування змісту етапів технології підготовки майбутніх учителів до педагогічної фасилітації у професійній діяльності. *Педагогічні науки*. 2020. № 93. С. 117–122.
8. Кульчицька О.В. Професійна самореалізація педагога як феномен педагогічної культури. *Наукові записки. Серія «Педагогічні науки»*. 2015. Вип. 132. С. 85–89.
9. Кісельова І.П. Формування професійної самореалізації майбутніх учителів на заняттях з іноземної мови. *Актуальні проблеми професійної підготовки вчителів іноземних мов в умовах інтеграції України до європейського освітнього простору : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Острого, 21–22 вересня 2017 р.) / за ред. проф. В.Г. Шарпана*. Острого : Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. С. 45–47.
10. Кравченко Л.В. Професійна самореалізація педагога в контексті модернізації вищої освіти. *Наукові записки. Серія «Проблеми методики фізичного виховання і спорту»*. 2016. Т. 3. Вип. 3. С. 99–103.